

חוברת לימוד והגות

בראשית

12 שאלות לשיחה סביב שולחן השבת

שתיים־עשרה שאלות מתוך שיעורו של הרב רפאל בניזרי "בראשית —
יסודות האדם": על מה עומד האדם עוד לפני התורה, מדוע העולם נשען
על "האדם הקטן", ומהו הכלל הגדול שבתורה לדעת בן עזאי. ועד היום, ד,
הנקודה הסמויה המחזיקה את הכול.

הרב רפאל בניזרי

תוכן הנושאים

נושאים להגות ושאלות לשיחה סביב שולחן פרשת בראשית

01	השותף המפריז בערך עצמו
02	המידות לפני התורה
03	האלימות המוסווית בבנייה
04	הצעד שהבל לא עשה
05	ילד בעולם של אלימות
06	אנוש, האדם הקטן
07	לקרוא בשם, או לחללו?
08	הספר שכל אחד כותב
09	לאהוב את הרע, או לאהוב את האדם?
10	פניו של האחר
11	היו"ד, מרכז הכובד הסמוי
12	אדם בלי אישה אינו אדם

הצגה

הרב מסכם את פרק ד. המשפחה הראשונה אינה תוצר של התפתחות עיוורת: היא מעשה בריאה, ויש בה מודעות לבורא. ובכל זאת הכול משתבש בה.

השאלה

אם האנשים הראשונים ידעו שיש בורא, מניין באו כישלונותיהם — והיכן יש לחפש אותם תחילה?

התשובה

בראשית, פרק ד: גישושה של המשפחה הראשונה.

האדם אינו מסכים להיות רק מה שהוא: הוא רוצה להיות שותפו הישיר של הקב"ה במעשה בראשית, ומגיע לידי כך שהוא מתריס נגד יכולותיו שלו, נגד כוחותיו שלו. מכאן באים כל השיבושים של ההיסטוריה וכל כישלונותיה.

הכישלונות הללו תלויים בחינוך במשפחה, באופן שבו הביאו את הילדים לעולם ושילחו אותם אל החיים — ובעיקר בכך שהאחוזה לא הוסדרה מן ההתחלה.

והאחוזה מניחה את החוק הראשון של הבריאה: תמיד יש זכר ונקבה, נותן ומקבל, ורצון אצל שניהם לתאם את מאמציהם כדי להתקדם. בנקודה הזאת נכשלת המשפחה הראשונה.

מסקנת הרב

הכישלונות אינם ברמת האנושות בכלל, אלא קודם כול ולפני הכול ברמת המשפחה.

לקח לשולחן

במשפחתנו, מי נותן ומי מקבל? האם התפקידים מתחלפים, או שהם קפואים? יאמר כל אחד מה קיבל השבוע מאחר, ומה נתן לו.

הצגה

פניה החדשות של הבריאה מסתמנות דרך השבת והמספר שבע. מדוע שבע? משום שהדגש מושם, אומר הרב, על דרך ההווה יותר מאשר על החכמה והתבונה.

השאלה

מדוע אין בתורה "מוסר", אלא כללי התנהגות — ומה צריך לעשות לפני שניגשים אליה?

התשובה

היום השביעי, והאלף השביעי: השבת השביעית בתולדות האנושות.

רבותינו לקחו את השבת כמקור לאלף השביעי. ההתקדמויות והתמורות של החברה ילכו תמיד לפי המספר שבע. ואם נבחר דווקא הוא, הרי זה משום שהדגש מושם על אופן ההתנהגות ולא על תכונות החומקות מאיתנו, כמו החכמה והבינה: הן אינן תמיד בהישג ידנו.

התורה לא הכתיבה דרך התנהגות; אין מוסר בתורה, אלא כללי התנהגות, משום שראתה את ההתנהגויות האלה כקנויות כבר. העבודה על עצמך, במידותיך, בדרך הויתך, צריכה להיעשות קודם לכן.

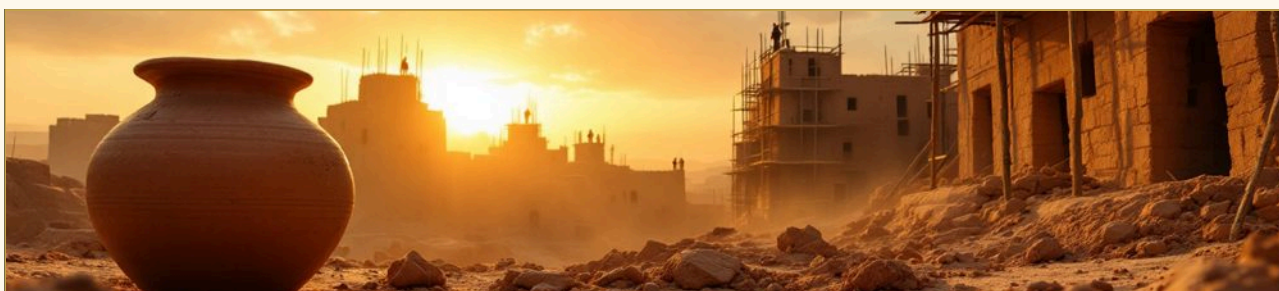
זה קשה, מודה הרב: אין מתקדמים בחיים בכוח ציוויים, בייחוד כשהם כפויים עלינו מבחוץ ואינם שלנו. דבר כזה נידון לכישלון.

מסקנת הרב

התורה אינה יכולה להיות נחלתו של אדם שלא עבד על עצמו במידותיו, בתכונותיו, בדרך הויתו.

לקח לשולחן

איזה כלל בבית חווה ילד כ"כפוי מבחוץ"? כיצד יוכל להיעשות שלו? ואיזו מידה רוצה כל אחד לעבוד עליה השבוע?

הצגה

פרק ד הוא תמונתו של האדם מחוץ לגן עדן: אדם נוהג באלימות באחיו בשל בעיות שהחברה שלנו עדיין מכירה. אחר כך באים עיר, מלאכות, תגליות.

השאלה

האם הקדמה, התרבות והמדע יכולים לרפא את האלימות של חברה — ואם לא, מה גורם לאדם להשתנות?

התשובה

עירו של קין, המקנה, הנגינה והנפחות (בראשית ד, יז–כב).

אחת הדרכים לתקן את האלימות היא להסוות אותה ברצון לבנות: עיר, מוסדות, הישגים, תגליות בתעשייה, במוזיקה, בנשק או בחקלאות. אבל אין בכך כדי להסתיר את הבעיות הטבועות בחיים בתוך החברה; אנו עדיין נאבקים בהן, ובאלימות הנובעת מהן.

כדי שהאדם ישתנה, עליו לחדול לראות את עצמו בתחרות מתמדת עם האחר, ולראות את עצמו כמי שצריך להביא, כפי מידתו, את חלקו לבניין העולם הזה.

מסקנת הרב

גם אם יסתירו את הבעיות האלה בפריצת דרך תרבותית ומדעית גדולה, האדם אינו משתנה.

לקח לשולחן

כשמתח מכבד על הבית, האם קורה שאנו "מסווים" אותו בפרויקט, בקנייה, ביציאה? מה היה מוציא אותנו, בינינו, מן התחרות?

הצגה

תמיד מאשימים את קין. הרב פונה גם אל הבל: מנחתו נתקבלה, ומנחת אחיו לא. מה עשה בהצלחה הזאת?

השאלה

כשמנחתי נתקבלה ומנחת אחי נדחתה, מה נדרש ממני?

התשובה

"בנפל אויבך אל תשמח" (משלי כד, יז).

אין מקימים משפחה בכל מחיר. במקום שהבורא ידבר אל קין ויאמר לו שעוד יכול הוא להתקדם, היה על הבל לעשות צעד לעבר אחיו, ולשתף אותו במבוכתו של מי שלא ראה את מנחתו מתקבלת לפני הבורא.

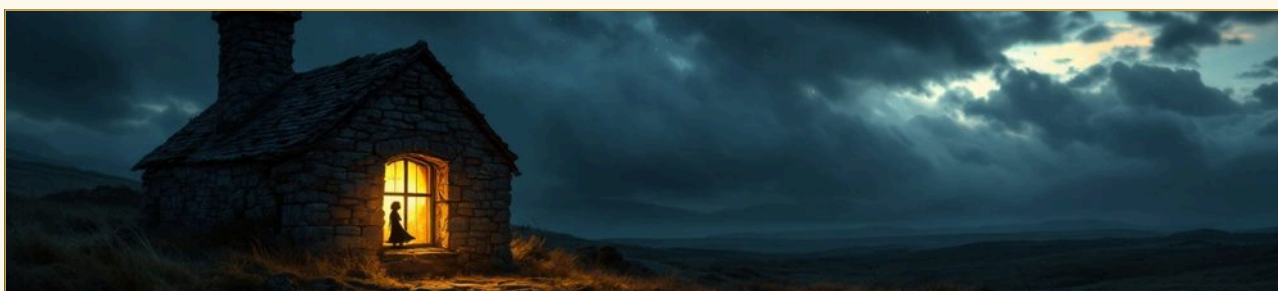
התגובה הנכונה לכישלוננו של אחר אינה ההסתגרות, אלא הצעד שעושים לקראתו. היעדרו של הצעד הזה הוא שמשאיר את השדה פנוי לאלומות.

מסקנת הרב

אל תשמח בנפול אויבך: אין זו עמדה, אין זו התנהגות.

לקח לשולחן

מי במשפחה נכשל זה עתה במקום שאחר הצליח — בבחינה, בפרויקט, במשרה? איזה צעד מעשי יכול מי שהצליח לעשות לקראתו השבוע?

הצגה

אחרי הרצח, שח, למרות הכול, מביא ילד לעולם. השאלה במקומה: האם להתחייב להעניק חיים כשהחברה אינה עונה כלל על ציפיותינו?

השאלה

מה דוחף להביא ילד לעולם אליהם — ומדוע אין התורה אומרת "ללדת" באותו אופן על האם ועל האב?

התשובה

התורה אומרת "ותלד" על האם, ו"וילד" על האב.

קשה להחליט להביא ילד כשאנו חיים בעולם של אלימות. ובכל זאת שח מביא ילד לעולם.

הכתוב מציין כאן הבדל דק. כשהלידה מיוחסת לאישה אומרים "ותלד"; כשהיא מיוחסת לאיש — "וילד". האישה, כשהיא מביאה ילד לעולם, רוצה לשמור עליו, להקיף אותו בכל אהבתה, והיא חוששת מן היום שבו תצטרך להיפרד ממנו — וזה אינו תמיד קל.

האיש, לעומתה, מודע לכך שכאשר הוא מביא ילד לעולם, הוא עושה זאת כדי לאפשר לחברה להתפתח: הוא רואה את המקום שבו הוא עומד כשלב שתמיד קודם לשבת החדשה הבאה, לשלב החדש.

מסקנת הרב

למרות הכול, להביא ילד לעולם הוא מעשה של אמונה.

לקח לשולחן

מה אנו מצפים מילדינו: שיישארו קרובים אלינו, או שיקדמו את העולם? הורים — יאמר כל אחד מכם מהו החלק בו ש"שומר" ומהו החלק ש"שולח".

הצגה

עשרה דורות מאדם ועד נח, עשרה מנח ועד אברהם. במבנה הזה מצביעה התורה על אדם שנראה חסר סיפור: אנוש, בנו של שת.

השאלה

מדוע העולם נשען על "האדם הקטן" — ומה מבדיל בין אנוש, גבר, איש ואדם?

התשובה

"ולשת גם הוא ילד בן ויקרא את שמו אנוש" (בראשית ד, כו).

התפתחות ההיסטוריה נעשית בתום עשרה דורות: זה מבנה של הבריאה, ותמורות החברה נעשות בסופו של כל אחד מהם. אלה, אומר הרב, משיחיות קטנות שאנו חיים בשלבים שונים, ואיננו רגישים להן כל כך. התורה עוזרת לנו להצביע על אחת מהן כשהיא מזכירה את אנוש: לא גיבור ולא מורד, האדם הפשוט.

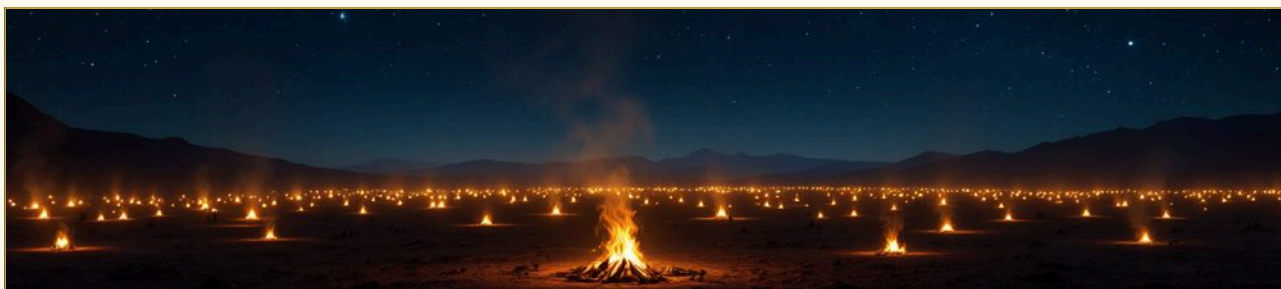
לאדם ארבעה תארים. אנוש — אנושיותו של האדם הדואג להישרדותו; גבר — המהפכן; איש — איש המוסר; ולבסוף אדם — אב הטיפוס של האדם האידיאלי. אדם, משום שיש בו אדמה, הנותנת להוויה כוח צמיחה, ורצון להידמות למה שמעליו: לא להשתוות לקב"ה, אלא לשאוף להגיע אל פסגת יכולותיו.

מסקנת הרב

אנוש הוא אדם המודע לאפסותו לעומת זולתו, אבל מתעקש בכל מחיר להניח את האבן שלו בבניין העולם הזה.

לקח לשולחן

מי מקרובינו הוא "אדם קטן" שהכול נשען עליו בלי שאיש שם לב? נאמר לו תודה השבוע. ואנחנו — איזו אבן אנו מניחים?

הצגה

בהולדת אנוש מוסיף הפסוק: "אז הוחל לקרא בשם ה'". אבל המילה "הוחל" יכולה להתפרש גם כחילול. פרדוקס: השם מתחיל להתחלל ברגע שהאמונה מתפשטת.

השאלה

כיצד יכולה אמונה, בהתפשטה, לרוקן את שם ה' מתוכנו?

התשובה

"אז הוחל לקרא בשם ה'" (בראשית ד, כו); רש"י: "הוחל" — לשון חולין.

יש שני הסברים. הראשון: עם הולדת אנוש מתפשטת האמונה בכוח עליון המנהיג את העולם. השני: הידיעה הזאת, בהתפשטה, מעודדת עבודה זרה; עשו את השם חולין, רוקנו אותו מתוכנו.

כיצד זה קורה? כשהאמונה בה' נעשית אמונה עממית, היא נעשית מושא לתקוות אנוכיות, לתקוות לאומיות, לשירי מלחמה. כל אחד מאמין בה' בדרכו; כל אחד ניכס אותו לעצמו, וסבור שהוא שלו, רכון רק על בעייתו שלו.

מסקנת הרב

זה אסונה של האנושות בחיפוש אחר ה'.

לקח לשולחן

האם קורה שאנו מתפללים כאילו הקב"ה רכון רק על בעייתנו? בעד מי, מלבד עצמנו, נוכל להתפלל בשבת הזאת?

הצגה

פרק ה נפתח ב"ספר תולדת אדם". עמו יוצאים מן המסגרת המצומצמת של המשפחה ונכנסים למסגרת האנושות. ולמילה "ספר" יש לדעת הרב ארבע משמעויות.

השאלה

מהו "הספר" של חיינו — ומה יש לשמור בו, לחתוך ממנו, להעביר הלאה?

התשובה

"זה ספר תולדת אדם" (בראשית ה, א).

ספר בראשית אינו רק נעוריה של ההיסטוריה: הוא ההיסטוריה כולה, והוא נוגע לאנושות כולה. "ספר" הוא קודם כול סיפור: כל אחד כותב את סיפור חייו, זה ספרו. לסיפור הזה לא תמיד צריך ילד: מי שאינו משתתף בבניית המפעל שהתחילו הדורות הקודמים עלול אף לסכן את כל מה שנבנה.

המשמעות השנייה היא צילום, תמונת רגע: יש בחיים הרבה תמונות כאלה, והרבה זמן מת. התורה תאמר "כל ימי... אשר חי", כאילו יש ימים שבהם אין חיים, ואחרים משלימים אותם. המשמעות השלישית היא חיתוך: לנתח, אבל גם לסלק, להסתיר היבטים מסוימים ולשלב אחרים.

הרביעית היא ספר החיים: כשמירקת את חיך, כשעשית אותם שקופים, אתה יכול להעבירם לילדיך.

מסקנת הרב

זה ספר המלווה את האדם מצעדיו הראשונים ועד השלמת שליחותו.

לקח לשולחן

אילו כתב כל אחד את ספר השבוע שלו, איזה עמוד היה שומר, ואיזה היה חותך? ואיזה עמוד מתולדות משפחתנו אנו רוצים להעביר לילדים?

לאהוב את הרע, או לאהוב את האדם?

הצגה

מהו העיקרון היסודי של התורה, זה שהכול נשען עליו? רבי עקיבא וכן עזאי אינם עונים באותו פסוק, וכן עזאי הוא שמביא את הפסוק הראשון של פרק ה.

השאלה

מדוע "ואהבת לרעך כמוך" לא היה מספיק ככלל הגדול של התורה?

התשובה

בראשית רבה כד, ז: לכן עזאי, "זה ספר תולדת אדם" — כלל גדול מזה; לרבי עקיבא, "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא יט, יח) — זה כלל גדול בתורה.

רבי עקיבא משיב: ואהבת לרעך כמוך. הלל, שביקש ממנו מי שבא להתגייר ללמדו את כל התורה כשהוא עומד על רגל אחת, ניסח זאת בדרך ארצית יותר: מה ששנא עליך, אל תעשה לחברך. שכן לאהוב את רעך כמוך קשה מאוד.

בן עזאי מקשה: הפסוק הזה מניח שאתה אוהב את הקרוב אליך, את מי שאתה חולק עמו את חייו — תחילה את אשתך, אחר כך את ילדיך, אחר כך את חבריך. אבל מה תעשה עם האחרים? כאן מתחיל המוסר של התורה: לא במידת האהבה שאני רוחש לרעי, אלא בדרך שבה אני ניגש אל הרחוק, אל הזר.

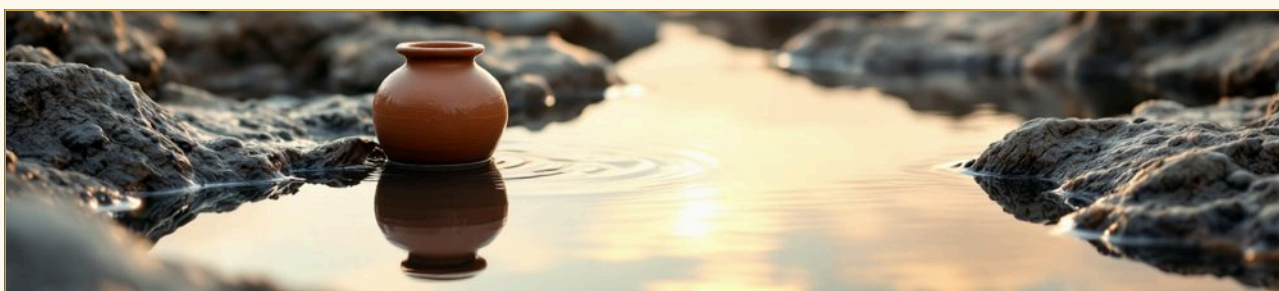
לכן יש בתורה שלוש אהבות: "ואהבת את ה' אלוהיך"; "ואהבת לרעך כמוך"; "ואהבתם את הגר".

מסקנת הרב

עליי לראות רק את האדם, ולא את הרע בלבד.

לקח לשולחן

לאהוב את הקרובים אינו עולה הרבה; הרחוק הוא שעולה. יזכיר כל אחד מישהו שהוא מחזיק מחוץ למעגלו בלי להודות בכך. איזה "גר" נוכל להזמין לשולחנו?

הצגה

הפסוק אומר שהקב"ה עשה את האדם "בדמות אלוקים": בדמות, ולא כאן בצלם. ההבדל הדק הזה, לדעת הרב, משנה את הדרך שבה מביטים באחר.

השאלה

מה מבדיל בין הצלם לדמות — ומדוע הדמות היא של אלוקים, ולא של שם ה'?

התשובה

"ביום ברא אלוקים אדם בדמות אלוקים עשה אתו" (בראשית ה, א).

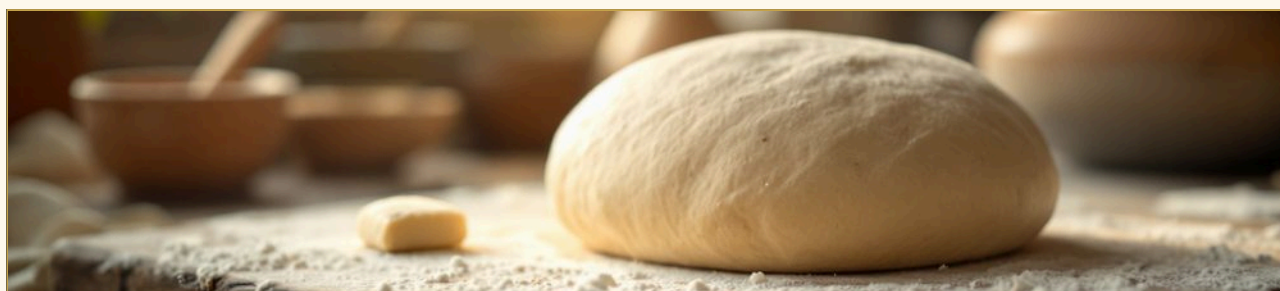
הצלם הוא השלד: מה שגורם לי לראות את האחר כמתחרה, או כמי שמושיט לי יד במה שאני מבקש להשיג. הדמות פנימית יותר: היא הפנים. ו"פנים" רומזות ל"פנימיות", למה שכל אחד מסתיר בתוכו. ובכל זאת אנו משחקים בפנינו, מאפרים אותן בכל מיני הבעות. צריך היה להצליח לגלות את פני האחר, את פנימיותם של הסובבים אותנו.

חו דמות של אלוקים. את השם בן ארבע האותיות איננו יכולים לנכס לעצמנו בשום אופן; בכל פעם שאנו עושים דבר בשמו, זה מעשה של חסד — ברכה היא מעשה של חסד. אלוקים, לעומת זאת, היא מידת הדין, חוקי הבריאה שאין לשנותם.

אבל בכל מצווה הנעשית לשם השם המפורש, אפשר להחדיר אהבה אל מושג האלוקים הזה, הכופה את עצמו עלינו דרך כל פנים השופטות אותנו, בוחנות אותנו, מקבלות או דוחות אותנו.

לקח לשולחן

אילו פנים אנו מראים בבית, ואילו בחוץ? יאמר כל אחד על בן משפחה אחר מעלה "פנימית" שגילה מאחורי פניו הרגילות.

הצגה

האות הקטנה ביותר באלף־בית היא היו"ד: נקודה פשוטה, שאין לנו כל שליטה עליה. ובכל זאת הרב עושה אותה מפתח לכל תיקון.

השאלה

כיצד יכולה הפרשה זעירה להספיק כדי לפדות שלם — כגד, סעודה, מרחב, שבוע?

התשובה

הציצית, מצוות חלה, המילה, ארץ ישראל והשבת.

חפץ עומד רק בזכות מרכז הכובד שלו: זו נקודה, נקודת שיווי המשקל; היא אינה נראית, ובכל זאת היא קיימת. מתוך מודעות לאפשרות שההווה תתנוון, הותיר הבורא את היו"ד כאות העולם הבא, אות ההתהוות.

הבגד נושא את חותם החטא: האדם משתמש בו כדי לכסות מעשים חמורים ביותר. הקב"ה נתן לו את הדרך לתקנו ביו"ד של הציצית. האדם פגע במזונו: הוא קיבל את מצוות חלה, שבה מפרשים יו"ד מן העיסה כדי להכניסה לסדר אחר של קדושה. וכך גם המילה.

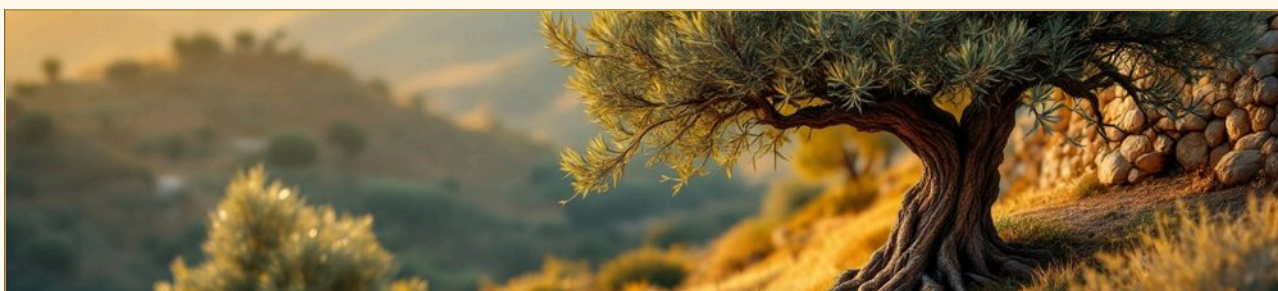
וארץ ישראל היא היו"ד של המרחב, כשם שהשבת היא היו"ד של הזמן: היא לבדה מצדיקה את מעשה ששת ימי בראשית.

מסקנת הרב

לכל אדם יש יו"ד, יו"ד קטנה, וממנה הוא יכול להגשים את עצמו.

לקח לשולחן

מהי היו"ד של השבוע שלנו — המחווה הקטנה, המצווה הקטנה, הרגע הועיר המחזיק את כל השאר? יבחר כל אחד אחת לשבוע הבא.

הצגה

רבותינו אמרו: אדם שאין לו אישה אינו ראוי לתואר "אדם". אבל הקשו על כך לכן עזאי, שלא רצה לשאת אישה. תשובתו מאירה את הפסוק שבו אדם מוליד סוף סוף בן "בדמותו".

השאלה

מדוע ילדיו הראשונים של אדם לא היו "בדמותו כצלמו", ומה משיב בן עזאי למי שתופסים אותו כסתירה?

התשובה

"כל אדם שאין לו אישה אינו אדם" (יבמות סג, א); "וילד בדמותו כצלמו" (בראשית ה, ג).

האדם פועל בעולם הזה לפי עיקרון הזכר והנקבה, הנותן והמקבל: זה מקור הברכה, זה שעושה אותו "אדם". אבל שאלו את בן עזאי, שלא נשא אישה, היכן הוא עומד. הוא השיב שאחרים מסוגלים, יותר ממנו, לקיים זאת; ואילו לו, קיום האהבה הזאת דרך התורה יכול לבוא במקום נוכחות הנשי ובמקום נוכחות הילד.

מתוך ראייה זו אומר פרק ה על אדם שהוא מוליד ילד בדמותו כצלמו. הילדים הראשונים, קין והבל, לא היו כאלה: הם לא ייצגו אותו לא בשלד ולא בפנים. אדם פרש מאשתו, משום שלא היה בטוח בהתפתחותם הטובה.

מעתה ילכו הדורות ויבואו זה אחר זה. לא כולם יעשו דברים גדולים, ואיננו מסוגלים לשפוט אותם; תכליתם תהיה נח.

מסקנת הרב

הדורות באים זה אחר זה; העיקר הוא לראות מהי תכליתם.

לקח לשולחן

מה אצלנו "דומה" לנו באמת — ערכינו, מעשינו, דרכנו לקבל את האחר? מה היינו רוצים שילדינו יהיו מאיתנו בחייהם שלהם?